

POVAHA ĽUDSKEJ SPOLUPRÁCE A VÝZNAM ALTRUISTICKÉHO TRESTANIA AKO SA ĽUDIA SPRÁVAJÚ V LABORATÓRIU A V TERÉNE?

Martin Hulín

*Ústav sociálnej antropológie, Fakulta sociálnych a ekonomických vied, Univerzita Komenského
v Bratislave
mato.hulin@gmail.com*

The Nature of Human Cooperation and the Role of Altruistic Punishment: How do people behave in the lab and in the field?

Abstract—There is an increasing interest of behavioral economists in the last decades in studying the nature of human cooperation and morality. Several economic games of social dilemmas have been developed to this end. Based on the results of these games, important conclusions are made about human cooperation. Since people in these games all over the world do not behave completely selfishly and give away money, it is taken as demonstrating other important motivations. When people are given the opportunity to punish free-riders, this increases cooperation, which is again interpreted in the sense of altruistic punishment (strong reciprocity) that is considered a key factor in sustaining cooperation. However, these results are in contrast with the anthropological literature on hunter-gatherers' cooperation, which highlights other important factors sustaining cooperation, such as the possibility to choose partners, and symbolic and coalitional sanctions (weak reciprocity). The aim of the research is to critically analyze these contrasts and illustrate some aspects of cooperation (conflict resolution, dealing with cheaters, and the role of reputation) from the author's own research of mutual aid among peasants in Serbia.

Keywords—*economic games; altruistic punishment; strong reciprocity; cooperation; hunter-gatherers; conflict resolution; symbolic sanctions*

ÚVOD

ČLÁNOK sa primárne zaoberá konfrontáciou výsledkov ekonomických behaviorálnych hier sociálnych dilem (hra na diktátora – Dictator Game, hra na ultimátum – Ultimatum

Game, hry s verejnými statkami – Public Goods Game) založených na predstave sociálnych preferenciách ľudí (altruizmu či rovnostárstva) a kľúčovej úlohe altruistického trestanie pre stabilitu spolupráce medzi ľuďmi a na druhej strane etnografickým popisom spolupráce a riešenia konfliktov medzi lovcami a zberačmi i medzi roľníkmi. Pokúsim sa poukázať, že existuje značný rozpor medzi tým, ako sú štandardne interpretované výsledky ekonomických experimentov a ako sa ľudia typicky správajú v teréne a tak zdôrazniť, že modely spolupráce, založené na ekonomických experimentoch nemajú postačujúcu externú validitu. V nadväznosti na to poukážem na niektoré zásadné obmedzenia dizajnu ekonomických hier a hlavné problémy spojené s interpretáciou správania sa v nich. Chcem zdôrazniť problematickosť ich vysvetľovania v zmysle sociálnych preferencií, predovšetkým altruizmu, a tým poukázať na problémy modelu silnej reciprocity, ktorý je z nich odvodený. Celý prístup k tejto problematike zároveň ilustruje, akým spôsobom možno etnografickými a antropologickými výskumami konštruktívne prispieť k dôležitej diskusii o povahe ľudskej spolupráce. Na spomínaný rozpor medzi ekonomickými hrami a etnografiou už poukázali viacerí autori (Guala, 2012; Baumard, 2011) a ja sa v mnohých ohľadoch inšpirujem ich myšlienkami, pričom prikladám aj novú kritiku a opieram sa aj o vlastné výskumné postrehy a zistenia.

V prvej časti sa pokúsim bližšie popísať základný princíp ekonomických hier sociálnych dilem ako aj hlavné zistenia, ktoré viedli k formulovaniu modelu ľudskej spolupráce na základe tzv. silnej reciprocity, ktorú sa v ďalších častiach pokúsim kriticky analyzovať. Vďaka tomu si čitateľ urobí lepšiu predstavu o povahe hier a správaní sa ľudí v nej (ak s ňou nebol doteraz

bližšie oboznámený, čo čiastočne predpokladám) ako aj o tradičnom spôsobe ich interpretovania. To umožní lepšie porozumieť kritike a porovnaniu so správaním sa v prirodzenom prostredí.

V druhej časti obrátim pozornosť na popis toho, ako lovci a zberači ale aj roľníci regulujú vzájomné vzťahy pri spolupráci a ako riešia prípadné konflikty, s cieľom poukázať na iné, menej nákladné a symbolické mechanizmy, ktoré sú podstatné pre stabilnú spoluprácu ale ktoré sa výrazne odlišujú od modelu silnej reciprocity založenom na špecifickej interpretácii ekonomických hier.

V tretej časti sa venujem najpodstatnejším problémom s dizajnom a tradičnou interpretáciou ekonomických hier a poukážem, prečo majú nízku externú validitu, čím spochybním ich užitočnosť pre pochopenie koordinovaného a kooperatívneho správania sa ľudí.

ALTRUIZMUS V EKONOMICKÝCH HRÁCH A TEÓRIA SILNEJ RECIPROCITY

V ekonomických a spríbuznených disciplínach dlhodobo dominoval model ľudského správania založený na primárnej úlohe sebezájmu (tzv. axióma o očakávanom úžitku) nazývaný ako model racionálneho aktéra a významne súvisel s rozvojom teórie hier (von Neumann & Morgenstern, 1944). Behaviorálne ekonomické experimenty sociálnych dilem ale poukázali na správanie ľudí, ktoré dostatočne nekorešponduje s týmto modelom. Tieto ekonomické „hry“ majú za cieľ zistiť, do akej miery sú ľudia ochotní sa v situácii anonymity podeliť, prípadne za cenu osobnej straty spôsobiť spoluhráčovi škodu a tak prejavíť sociálne, predovšetkým altruistické preferencie (za cenu osobných nákladov byť prospešný druhému či skupine).

V hre na diktátora je jednému z dvojice hráčov určená úloha tzv. diktátora. Ten získa od experimentátora istú sumu peňazí (napr. 10 €), o ktorú sa následne môže anonymne podeliť so spoluhráčom (od 0 % po 100 % sumy). Podľa racionalistického modelu by nemal diktátor darovať nič. Štúdie prevažne na vysokoškolských respondentoch ukázali, že až 2/3 z nich daruje nenulovú sumu a v priemere sa podelí o 20 % až 30 % sumy (Engel 2011), čo sa typicky interpretuje v zmysle altruistických preferencií ľudí, ktorí berú ohľad na potreby druhých.

V hre na ultimátum je dvojici anonymných hráčov pridelená úloha „navrhovateľa“ a „príjemcu“. Hráčom je ukázaná suma peňazí (napr. 10 €) a navrhovateľ má možnosť časť z nej ponúknuť príjemcovi (od 0 % po 100 % sumy). Príjemca má ale právomoc ponuku odmietnuť a ak tak urobí, ani jeden z hráčov nedostane nič. Podľa racionalistického modelu by mali navrhovatelia ponúknuť čo najmenej a príjemcovia vždy ponuku prijať. Vysokoškolskí respondenti v úlohe navrhovateľa ponúkajú v priemere 43 % až 48 % sumy, pričom modálna ponuka je typicky 50 % sumy (Henrich et al. 2005, Tracer 2003). Príjemcovia až v polovici prípadov odmieta ponuky menšie ako 20 % sumy, čím však o túto sumu prídu. Výsledky sa opäť interpretujú v zmysle preferencie ľudí altruisticky trestať, keďže sú ochotní aj za cenu straty osobného zisku „potrestať“ neférových navrhovateľov.

V hre s verejnými statkami je typicky každému zo štvorice anonymných hráčov v skupine pridelená suma peňazí (napr. 10 €), pričom sa hrá na jedno alebo viacero kôl (6 až 10). V danom kole má hráč možnosť prispieť ľubovoľnou sumou do spoločnej kasy (od 0 % po 100 % sumy), ktorá sa na konci kola zdvojnásobí a rovnomerne rozdelí medzi hráčov (bez ohľadu na ich vklady). Podľa racionalistického modelu by nemal hráč nikdy prispieť do spoločnej kasy, bez ohľadu na správanie ostatných. V jednokolových hrách vysokoškolskí respondenti prispievajú 40 % až 60 % sumy, pričom ich správanie má typicky tvar U-krivky, kedy mnohí neprispievajú ničím (prvý modus) alebo všetkým (druhý modus); (Henrich et al. 2004). Pri hre s viacerými kolami hráči postupne odmietajú prispievať do spoločnej kasy a príspevky sa ku koncu blížia k nule (Fehr a Gächter 2002). V niektorých hrách s verejnými statkami majú hráči možnosť za poplatok „potrestať“ spoluhráčov (napr. za nízke vklady), čím sa sleduje vplyv trestania na spoluprácu. Mnohí hráči možnosť potrestania začnú využívať a ochota prispievať do spoločnej kasy sa následne zvýši. Aj keď je potrestanie pre trestajúceho nákladné a potrestaného už v hre nestretne, trestanie poskytuje výhodu ďalším hráčom, pretože podnecuje neochotných hráčov zvýšiť svoje príspevky a udržať tak vysokú úroveň spolupráce (Fehr a Gächter, 2002). Takéto správanie sa preto interpretuje v zmysle altruistického trestania.

Hoci sú výsledky ekonomických hier dostatočne robustné, vyskytla sa oprávnená

otázka o ich zovšeobecniteľnosti aj na ľudí z odlišných kultúr, keďže drvivú väčšinu respondentov tvorili „západní“ vysokoškolskí študenti, často označovaný za W.E.I.R.D. vzorku (Western Educated Industrialized Rich & Democratic), teda veľmi špecifickú vzorku ľudí zo špecifického a minoritného prostredia z hľadiska celosvetovej populácie (Henrich, Heine a Norenzayan 2010). Za týmto účelom bol uskutočnený rozsiahly medzikultúrny výskum správania sa ľudí v týchto hrách v 15 malých spoločnostiach¹ (Henrich et al. 2005), ktorej výsledky teraz bližšie analyzujem.

Oproti „západným“ respondentom bola zistená oveľa väčšia rôznorodosť v správaní sa ľudí v odlišných kultúrach. V hre na diktátora napríklad považovali mnohí príslušníci Hazda adekvátnu ponuku 0 % sumy (paradoxne v súlade s racionalistickým modelom), iní zas 20 % či 50 % (modálne sumy).

Značné rozdiely boli zistené aj v hre na ultimátum, kedy priemerná ponuka navrhovateľov bola 26 % až 58 % sumy, pričom aj modálna suma bola oveľa rôznorodejšia (15 % až 50 % sumy). Príslušníci niektorých spoločností neodmietali takmer žiadne ponuky, hoci tie boli aj veľmi nízke (napr. až 75 % prijímateľov z Machinguenga prijalo ponuky pod 30 %) a niektorí navrhovatelia z kmeňa Machinguenga neponúkli nič. Podobne nízke ponuky dávali aj navrhovatelia z Hadza (10 % sumy), avšak prijímatelia preukázali vyššiu mieru odmietania nízkych ponúk. Inde zas respondenti často odmietali aj veľmi „štedré“ ponuky nad 50 % sumy (napr. Au a Gnau z Papui Novej Guinei).

Odišné správanie bolo zaznamenané aj u hry s verejnými statkami. Hráči z Machinguenga síce mali modus pri 0 % sumy (neprispeli ničím) ale nemali žiadne príspevky pri úplnej spolupráci (100 % sumy), pričom priemerný príspevok bol na úrovni 22 % sumy. Medzi Aché a Tsimane dosiahli hráči v priemere porovnateľné príspevky ako u „západnej“ vzorky, avšak iba s jedným modusom na úrovni 50 %, resp. 66 %, čo

predstavuje opačný vzorec správania od „dvoj-modusového“ správania študentov (jeden pri úplnej spolupráci a druhý pri úplnom parazitovaní).

Medzikultúrna štúdia tak na jednej strane demonštrovala, že altruistické správanie ľudí je oveľa rôznorodejšie ako sa predpokladalo a tiež že kánonický model racionálnych ekonomických teórií o správaní človeka nemá podporu v žiadnej zo skúmaných spoločností (Henrich et al. 2005). Dôležitým zistením tiež bolo, že miera altruistického správania v hrách súvisela s úrovňou trhovej integrácie a závislosti na spolupráci s nepríbuznými.

Vo všeobecnosti sú výsledky týchto ekonomických hier brané za spoľahlivý dôkaz o altruistických dispozíciách ľudí a viedli k vytvoreniu modelu spolupráce tzv. teórii silnej reciprocity. Podľa nej je altruistické trestanie kľúčovým faktorom dodržiavania noriem spolupráce (Fehr a Gächter 2002). Tento model predpokladá u ľudí dispozíciu k podmienenej spolupráci, ktorá sa prejavuje ochotou spolupracovať ak ostatní spolupracujú a zároveň náklonnosťou trestať porušovanie noriem, hoci je takéto správanie nákladné a znižuje materiálne blaho jedinca (Gintis et al. 2003).

Model silnej reciprocity ponúka riešenie na základný problém spolupráce, tzv. vážnovo dilema². Trestanie parazitujúcich jedincov mení ich pohnútky a znižuje ich ochotu podvádzať, pretože sa parazitovanie už nevyplatí, čo prispieva k udržaniu spolupráce. Potrestanie parazitujúcich jedincov je síce prospešné všetkým, ale každý by bol najradšej, aby to za neho urobil niekto druhý. Model silnej reciprocity prináša riešenie v tom, že predpokladá u každého z nás ochotu trestať tých, čo porušujú normy aj za cenu straty osobných materiálnych výhod. Taktó sa môže spolupráca udržať aj v jednorazových interakciách vo veľkých skupinách, kedy je šanca opätovnej interakcie veľmi malá a interakcie s cudzincami bežné (Gintis a Fehr 2012).

1 3 lovecko-zberačské spoločnosti - Hazda z východnej Afriky, Au a Gnau z Papui Novej Guinei, Lamara z Indonézie, 6 hortikulturalistických spoločností - Ache, Machinguenga, Chuar a Quichua z Južnej Ameriky, Tsimane a Orma z východnej Afriky, 4 nomádsko-pastierske spoločnosti - Turguud, Mongoli a Kazaši z centrálnej Ázie a Sangu z východnej Afriky a 2 osadnícke poľnohospodárske spoločnosti - Mapuche z Južnej Ameriky a farmári zo Zimbabve v Afrike.

2 Dvaja hráči majú možnosť vybrať si jednu z dvoch stratégií, a to buď spolupracovať alebo nespupracovať (parazitovať). Avšak bez ohľadu na to, čo každý z nich urobí, každý hráč má väčšiu pohnútku nespupracovať (je výhodnejšie nechať druhého robiť ako sám neprispieť). Taktó aj malá skupina „parazitujúcich“ jedincov môže viesť k výraznému zníženiu miery spolupráce medzi jedincami.

Spolupráca a riešenie konfliktov v lovecko-zberačských spoločnostiach

V tejto časti chcem na príklade etnografických štúdií lovcov a zberačov ako aj na ilustrácii mojich vlastných zistení riešenia konfliktov medzi roľníkmi demonštrovať, že model silnej reciprocity nemá dostatočnú externú validitu a že spolupráca nie je v prirodzenom prostredí udržovaná altruistickým trestaním ale inými mechanizmami. Venujem sa predovšetkým analýze riešenia konfliktov v lovecko-zberačských spoločnostiach, ktoré považujem za vhodný model toho, akým spôsobom ľudia regulovali spoluprácu počas prevažnej histórie ľudského rodu (a teda za akých okolností sa spolupráca zrejme vyvinula) a tým poukážem na obmedzenosť a nedostatky modelu silnej reciprocity. Dôležité je si všimnúť, akú slabú úlohu zohráva nekoordinované altruistické trestanie pri regulovaní spolupráce a okrem jeho zriedkavému výskytu ľudia využívajú mnohé iné a často nenákladné, koordinované a stupňované mechanizmy kontroly na sankcionovanie nekooperujúcich či podvádzajúcich členov spoločenstva. Spochybnený je teda predpoklad o kľúčovej úlohe nekoordinovaného altruistického trestania v modely silnej reciprocity.

Na riešenie konfliktov v tradičných lovecko-zberačských spoločnostiach, ktoré antropológovia detailne popisali³, má zásadný vplyv rovnosť a priestorová mobilita. Charakteristickou črtou týchto spoločností je absencia centrálnej autority a jedinci aktívne zamedzujú hromadeniu bohatstva, presadzovaniu moci či nárokovaniu si vyššieho sociálneho statusu (Woodburn 1982). Guala (2012) poznamenáva, že v týchto spoločnostiach nemohol ani ten najautoritatívnejší jedinec prinútiť ale nanajvýš presvedčiť ostatných, aby ho nasledovali pri nejakej činnosti. Woodburn (1982) dodáva, že v týchto spoločnostiach nie sú prítomné žiadne inštitúcie či systémy riešenia sporov (v zmysle súdov či polície), ktoré si jedinci musia vyriešiť sami medzi sebou bez zásahu tretích strán. Radcliffe-Brown (1922: 52) tiež zdôraznil, že v spoločnosti Andamanov z Indie „neexistovalo nič ako trestanie zločinu spoločnosťou. Ak jedinec poranil iného bolo na zranenom, aby sa pomstil ak si trúfal. Jediným negatívnym dôsledkom anti-sociálneho správa-

nia bola strata úcty ostatných, čo zväčša stačilo na to, aby sa takýmto činnostiam predišlo“. Aj Wiessner (2005) uvádza, že jedinci v dyadických vzťahoch v kmeni Kung boli bráni ako samostatné osoby, ktoré sa mali sami zastaf svojich práv. Evans-Pritchard (1940:169) rovnako poznamenáva, že v spoločnostiach bez trestného systému akou boli napríklad Nueri „bola svojpomoc s určitou podporou verejnej mienky hlavnou sankciou“. Furer-Hameindorf (1967: 20) sa rovnako vyjadril na adresu Chenchuov z južnej Indie: „Ani pre vážnejšie spory akým bol únos manželky neexistoval systém riešenia sporov či náhrada za násilnosti a jedna zo znepríatelených strán zvyčajne opustila skupinu, čo spôsobilo, že sa rivali vyhli vzájomnému kontaktu“. Marlowe (2009) uvádza, že dokonca ani zriedkavé porušenie tabu incestu, hoci považované za zlé, nebolo u Hadza sprevádzané nákladnými trestami a ostatní len rozčarovane kývli hlavami, pričom by ich nenapadlo voči dvojici niečo urobiť, ak boli zobrazení dobrovoľne.

Woodburn (1982) ďalej zdôrazňuje, že pre život v týchto spoločnostiach je zásadné kočovníctvo, kde sú sociálne skupiny značne flexibilné a neustále menia svoje zloženie. Jedinci majú možnosť vybrať si, s kým sa budú združovať, hľadať potravu či vymieňať tovar a vzájomné vzťahy sú založené skôr na krátkodobých záväzkoch. Nemajú stabilné obydlia či rituálne miesta, ktoré by obmedzovali ich pohyb. Žijú v malých kempoch (10–100 jedincov) medzi ktorými prebieha neustály pohyb.

Vysoká miera flexibility podľa Woodburna (1982) umožňuje jednoduché odčlenenie sa od tých, s ktorými prídu do konfliktu bez toho, že by utrpeli nejakú materiálnu sankciu. Kočovní spôsob života im podľa Kaplana et al. (2001) dáva značnú slobodu „hlasovať nohami“. K tomu Marlowe (2009) dodáva, že ak sa jedincem z kmeňa Hazda zdalo, že je niekto voči nim panovačný, príliš „šéfuje“ či príliš sa im prieči, jednoducho sa postavili a odišli do iného kempu, čím sa udržiava vysoká miera rovnosť. Pre mnohých je jednoduchšie od problémových jedincov odísť, ako ich prinútiť k opusteniu skupiny a často preferujú pred verbálnym napomínaním ignoráciu. Keď sa Marlowe (2009) pýtal členov kmeňa Hadza, čo robia, ak niekto parazituje na ich činnosti, tipicky odpovedali, že radšej od neho odídu, pretože nemajú radi priamu konfrontáciu. Rovnako konštatuje aj Wiessner (2005) o kmeni Kung, kde sú jedinci, ktorí za-

3 Najmä Mbuti pygmejci zo Zaire, Kung! z Botswany, Pandaram a Paliyan z južnej Indie, Batek z Malajzie či Hadza z Tanzánie (Woodburn 1982).

nedbávajú svoje povinnosti prevažne ignorovaní než verbálne napádaní. Furer-Hameindorf (1967) ale dodáva, že možnosť opustiť a pridať sa k novej skupine mala svoje obmedzenia a ten, čo mal povest neprispôsobivého či agresívneho človeka nemal neobmedzené možnosti pridať sa k inej skupine. Musel sa v konečnom dôsledku začleniť a rešpektovať normy lokálnej skupiny, inak by ostal vylúčený z akejkoľvek sociálnej interakcie.

Klebetenie o morálnych kvalitách jedincov taktiež patrí k dôležitým symbolickým mechanizmom sankcionovania. Boehm (1999: 73) konštatuje, že v lovecko-zberačských spoločnostiach ľudia bežne zdieľajú informácie o krádežiach, lakomosti či neochote spolupracovať, ako aj o štedrosti či čestnosti druhých, pričom „kladné aj záporné prejavy správania každého člena sú poctivo zaznamenávané“. Marlowe (2009) uvádza, že medzi Hadza sú tí, čo sa nechcú podeliť označovaní ako zlí ľudia a je veľmi ponížujúce byť obvinený z lakomstva. Podobne konštatuje aj Lesorogol (2007) o pastieroch z kmeňa Sambaru v Keni, kde sú osoby neochotné podeliť sa hanlivo označované, rovnako ako tí, ktorým chýba úcta, čo znižuje ich budúcu šancu dostať podiel potravy a zároveň im hrozí povest sebca. Najproduktívnejší jedinci medzi Ache, Pilaga, Hivi a Yuqui pravidelne zdieľajú viac ako dostávajú späť, začo sa im však dostáva vysokej prestíže, ktorá im pomáha dosiahnuť vyššiu reprodukčnú úspešnosť, viac sexuálnych partneriek ako aj vyšší podiel stravy v časoch choroby (Gurven 2004). Klebetenie podporuje spoluprácu, pretože varuje ostatných o previnilcoch, čím ich demotivuje porušovať normy.

Jedným z mála systematických výskumov sankcionovania je štúdia Polly Wiessner (2005), ktorá analyzovala charakter sankcií medzi členmi kmeňa Kung z Botswany. Wiessner (2005: 124) ďalej konštatuje, že „je prekvapivé, aký nízky počet sankcií (14 %) bolo namierených voči schopným ale parazitujúcim jedincom, ktorí pravidelne nevyprodukovali toľko, aby sa podelili s ostatnými alebo konzumovali viac než bol ich denný príspevok“. Bežnou sankciou za lenivosť či lakomosť podľa nej nebola ani tak verbálna kritika ako nízke sociálne postavenie, horšie príležitosti pre nájdenie si partnera na sobáš či príležitosti na výmenu tovarov (Wiessner 2002). Nenapravitelným parazitujúcim jedincom sa podľa Wiessner (2005) venovalo iba málo úsilia a boli akceptovaní za čokoľvek čím

oni a ich rodiny prispeli, pokiaľ príliš nenarúšali dianie v komunite.

Za najprísnejšiu a najnákladnejšiu formu trestu možno považovať vraždu, pretože predstavuje vysoké riziko odplaty. Boehm (2012) analyzoval lovecko-zberačské spoločnosti, kde zisťoval mechanizmy sociálnej kontroly a zameral sa aj na formy trestov smrti. Vo vzorke 10 spoločností bol v 6 trest smrti vykonaný formou usmrtenia počas spánku delegovaným príbuzným vinníka a 6 (niektoré sa prekrývali) je iba uvedené, že previnilec bol zabitý skupinou. Boehm (2012) poukazuje aj na to, že pridelenie úlohy usmrtiť vinníka navyše vychádza čisto zo sociálnej pozície jedincov (príbuzný či nepríbuzný) a nie je teda ochotou trestať altruisticky.

Obavy z deštruktívneho cyklu krvnej pomsty však odrádzajú nezainteresované tretie strany od toho, aby sa podieľali na násilnom trestaní previnilcov. Prevažná časť násilných trestov teda predstavuje situáciu, kedy sa chce obeť alebo jej príbuzní pomstiť páchatelovi za spôsobenú škodu a je teda formou odplaty. Marlowe (2009) konštatuje, že väčšina násilných sporov medzi Hadza je dôsledkom sexuálnych konfliktov, kedy sa žiarliví muži snažia potrestať cudzoložníkov a tieto konflikty zodpovedajú aj za najväčší podiel vrážd. Ako však upozorňuje Baumard (2010), odplata nemá pre obeť či jej príbuzných altruistický charakter, pretože tí chcú buď napraviť nepravosť alebo ochrániť svoj život a majetok a zároveň si vybudovať povest niekoho, kto netoleruje agresorov. Navyše násilie, ktoré je výsledkom sexuálneho súperenia zhoršuje harmonický život v komunite a preto je snaha mužskú agresivitu zmiernovať, neraz aj tým, že cudzoložstvo je jednoducho tolerované (Guala 2012).

Vražda nesie veľké riziko pomsty zo strany príbuzných a nie je jasné, do akej miery majú pozitívny dopad na každodennú spoluprácu. Guala (2012) uvádza, že násilné odplaty sú iba zriedkakedy chválené a vrahovia sú často považovaní za nečistých alebo sú ostrakizovaní. Podobne upozorňuje aj Wiessner (2005) že tí, čo príliš často a ostro kritizujú druhých sú medzi Kung považovaní za uštipačných a sú často vyhánaní, aby utíchli a prestali robiť problémy.

V malých spoločnostiach sa navyše okrem nákladných trestov využívajú aj mnohé spôsoby kompenzácie obetí urážok, zranení, vrážd či ničenia vlastníctva (Baumard 2011). Príbuzní

obete požadujú od páchatela kompenzáciu inak hrozia násilnou odplatom. Ak je kompenzácia štedrá, vzťahy sa obnovia a páchatelova skupina získava uznanie.

Etnografický popis sankcií v lovecko-zbe-račských spoločnostiach poukazuje na to, že sankcie sú stupňované a spolupráca je do veľkej miery udržiavaná menej nákladnými symbolickými mechanizmami. Aj násilné tresty sú zväčša koordinované a konsenzuálne, čo legitimizuje navrhnuté sankcie a znižuje ich nákladnosť pre jedincov.

Riešenie konfliktov medzi roľníkmi

V tejto časti chcem ilustrovať spôsoby riešenia každodenných konfliktov medzi roľníkmi v malej dedine. Tento materiál podporuje doterajšie závery etnografických štúdií a poukazuje na skutočnosť, že altruistické trestanie nutne nezohráva kľúčovú úlohu pri udržiavaní noriem ani v modernej poľnohospodárskej spoločnosti. Postrehy v tejto časti sú výsledkom môjho terénneho výskumu vzájomnej výpomoci medzi roľníkmi na Vojvodine v Srbsku. Nie je mojím zámerom bližšie analyzovať problematiku roľníctva na Balkáne, ktorej sa venovala značná pozornosť zahraničných i domácich autorov⁴. Je to na jednej strane aj malý záujem autorov o problematiku spolupráce, špecificky vzájomnej výpomoci a riešenia vzájomných konfliktov. Ojedinelým dielom v tomto smere je etnografia Milana Vlajinaca (1929) *Moba i pozajmica*, kde sa autor podrobne venuje popisu a kontextu vzájomnej výpomoci medzi roľníkmi na Balkáne, ale ani v tomto diele nie je venovaná detailná pozornosť na spôsoby riešenia každodenných problémov a konfliktov pri spolupráci. Preto čerpám z vlastných pozorovaní, ktoré mi slúžia skôr na ilustráciu tejto problematiky.

Svoj terénny výskum som realizoval v roľníckej dedine na Vojvodine, ktorá má v súčasnosti okolo 1300 obyvateľov (zhruba z polovice potomkovia imigrovaných Slovákov a asi polovicu tvoria Srbi). Prevažná časť z nich sa

počas Titovej éry venovala poľnohospodárstvu (súkromní, družstevní či roľníci-robotníci) a dodnes sa mu venuje asi tretina obyvateľov. Medzi roľníkmi vznikali početné formy vzájomnej výpomoci (krátkodobejšie i dlhodobejšie recipročné vzťahy), pretože každý nemal potrebné stroje či dostatok pracovných síl, aby si urobil všetky práce na poli svojpomocne, efektívne a na čas, čo ich motivovalo združovať sa a vypomáhať si.

Hoci boli roľníci motivovaní si vypomáhať, spolupráca vždy so sebou prináša aj isté riziká, pretože niektorá zo strán má okrem spoločného záujmu vždy aj svoj osobný záujem parazitovať na úsilí druhých. Takto vznikajú aj medzi roľníkmi rôzne konflikty záujmov, od tých drobných až po vážnejšie. Tu sa pokúsim ilustrovať niektoré z týchto konfliktov, ktoré informátori uvádzali, pričom tie menej závažné súvisia zväčša s ulievaním či zaháľaním pri práci (najatí nádenníci u gazdu napríklad poctivo neokopávali alebo nepleli burinu, robili si dlhé prestávky na fajčenie, prípadne si časť úrody vzali bez vedomia gazdu; prípadne najatí traktoristi s cieľom ušetriť benzín nezaorali dostatočne hlboko a gazdovi neodvedli poctivú prácu), nasledované neochotou či neschopnosťou splatiť či odrobiť svoj dlh (stalo sa aj, že si gazdu niekto najal, aby mu za peniaze pooral, ale keď prišiel čas na zaplatenie, osoba sa vyhovorila, že momentálne peniaze nemá a zaplatí neskôr, avšak časom na svoj dlh „zabudol“), drobnými pokusmi o krádež či poškodenie (roľník si od druhého požičal vlečku ale vrátil ju v noci pred dom s prepichnutou gumou, ale zodpovednosť za to neprijal a vyhovoriť sa, že ju vrátil v poriadku) až po napáchanie väčších materiálnych škôd či spôsobenie fyzickej ujmy (stalo sa napríklad, že roľník požičanú vlečku poškodil – bagrom pokrivil železnú konštrukciu keď nakladal úrodu – a hoci súhlasil s jej opravou, dodnes tak neurobil).

Z výpovedí informátorov sa ukazuje sa, že na drobné prehrešky pri ulievaní sa pri práci buď gazdovia alebo robotníci nereagovali vôbec, prípadne sa danému jedincovi pokúsili citlivo dohovoriť. Zrejma bola ich snaha riešiť situáciu s kludom a zbytočne ju nevyostrovať. Ak boli s prácou nádeníkov nespokojní, skôr situáciu riešili tak, že si ich na ďalší raz nezavolali, prípadne s nimi vydržali aj celú sezónu a až na ďalšiu ich už neoslovili. Viacerí gazdovia explicitne povedali, že chceli minimalizovať podozrenie nádeníkov, že sa im ich práca nepáči. Gazda

4 Joel Halpern (1967) – *Serbian peasant*, E.A. Hammel (1969) – *Peasants in the modern world*, Olive Lodge (1942) – *Peasant life in Yugoslavia*, Ruth Trouton (1952) – *Peasant renaissance in Yugoslavia 1900-1950* či Irwin Sanders (1949) – *Balkan Village*; z domácich autorov najmä Milenko Filipović (1982) – *Among the people/ Native Yugoslav Ethnography* či Jožo Tomašević (1955) – *Peasants, politics and economic change in Yugoslavia*.

zväčša nechal takého robotníka práce dokončiť ale na druhý deň ho už nezavolať.

Situácie, kedy bol gazdovi niekto dlžný odrobiť prácu, ktorú mu on niekedy poskytol, avšak dlžník na svoj dlh pozabudol, sa gazda zvyčajne postupom času ohlásil s potrebou pomoci, často bez toho, aby dlžníkovi jeho dlh explicitne pripomenul. Ak dlžník nie je ochotný pomôcť, gazda často ďalej situáciu nerieši ale dlžníka začne ignorovať. Takáto ignorácia môže mať aj vážnejšie dôsledky, ak je dlžník súčasťou širšej skupiny vzájomne si vypomáhajúcich gazdov, ktorí ho taktiež začnú ignorovať. Prípadne ak je pomoc gazdovi veľmi potrebná, môže dlžníkovi jeho dlh pripomenúť ale nemá ho ako donútiť dlh odrobiť, ak nebude chcieť. To opäť vedie k strate dôvery a nechote mu ďalej pomôcť.

V prípade, že bola gazdovi spôsobená väčšia škoda spojená s nezaplatením za práce, neodrobením dlhu, či poškodením jeho strojov, niekedy vyčkal, či sa previnilec ohlási sám, prípadne mu išiel viackrát dohovoriť a požiadať ho o nápravu či zaplatenie. Ak to nepomohlo, viedlo to k strate dôvery a ukončeniu vzájomného vzťahu či ignorácii. Vyostrenie konfliktu by podľa gazdu skôr zhoršilo situáciu a peniaze by vraj už nikdy nevidel. Často sa však ich vzťah úplne neuzavrel a sporadicky sa ďalej stretávali a rozprávali, zreteľná bola ale nechota poškodenej strany ďalej previnilcovi pomôcť (napr. znovu požičať mechaniku). Niektorí gazdovia však boli ochotní aj napriek sporu previnilcovi svoje služby znovu poskytnúť (orať apod.), boli však už ostražitejší a pri opätovnom porušení dohody by zrejme ďalšiu spoluprácu s previnilcom ukončili. Vzhľadom na to, že mnohým gazdom či gazdinám sa niekedy stalo, že ich niekto poškodil či podviedol, ak by sa však s každým z nich rozhádali, zhoršilo by to podľa nich kvalitu života a preto konflikty s previnilcami príliš nevyostrovajú. Niektorí poškodení gazdovia sa dokonca zdráhali priamo obviniť či kritizovať previnilcov, hoci k tomu boli oprávnení, pretože to vnímali ako prejav neslušného správania.

Svoju nespokojnosť či krivdu však ľudia bežne dávajú najavo „poza-chrbát“ previnilca. Vďaka početným neformálnym konverzáciám a združovaniu sa o prehreškoch druhých rýchlo dozvedia ostatní dedinčania. Takto sa časom o každom v dedine vie, čo a kedy urobil, komu môžu a nemôžu dôverovať a komu budú následne ochotní pomôcť.

Zaujímavou inštitúciou riešenia sporov bola v období 1976 až 1992 tzv. zmierovacia komisia (Mirovno véce), ktorá do riešenia konfliktov zapájala aj tzv. tretie nezáujemované strany. Na základe zákona bolo miestnym spoločenstvám umožnené zriadiť komisiu, ktorá by pomáhala riešiť drobnejšie spory, aby sa nimi zbytočne nezaťažovali sudy. Takúto 3 člennú komisiu volila rada obce, pričom členstvo v nej bolo dobrovoľné a vykonávané bezplatne. Dbalo sa ale, aby to boli čestné osoby s prirodzenou úctou medzi obyvateľmi. Komisia fungovala na princípe dobrovoľnosti, kedy sa na podnet poškodenej strany pozval na zmierovanie obžalovaný. Ten však nemusel na pozvanie prísť a tým pádom sa spor neriešil. Ak však na proces zmierovania pristal, zvolala sa komisia, jednotlivé strany sporu uviedli svoje argumenty, načo reagovali členovia komisie svojimi postrehmi, s cieľom obe strany primäť k dohode. Komisia ale nemala žiadnu rozhodovaciu moc, mohla iba obom stranám navrhnúť riešenie a tie ho mohli ale nemuseli prijať. Až po vzájomnej dohode oboch strán sporu sa mohlo vydať rozhodnutie komisie o úspešnom procese zmierovania, ktoré bolo právne záväzné (nemohlo sa už ďalej riešiť na súde). Ak ale jedna zo strán nebola ochotná sa dohodnúť, spor ostal nevyriešený a poškodenej strane sa mohla obrátiť na súd.

K typickým sporom patrili konflikty medzi susedami ohľadom menších škôd, ktoré napáchala ich zver, prípadne poškodenia úrody pri postreku, delba spoločného majetku roľníkov (spoločne zakúpená mechanika), spory manželov, vulgárnosť či osočovanie susedov, nevrátenie dlhov či neodrobenie práce apod. Za jeden rok sa riešilo iba zopár sporov (3–4) a boli aj roky, kedy sa neriešili žiadne spory. K najčastejším formám vyriešenia sporu patrilo ospravedlnenie sa a uznanie chyby, prísľub či zabránenie budúcim škodám, prípadne kompenzácia vo forme peňazí či časti úrody za spôsobenú škodu. Spor sa zároveň mohol vyriešiť oveľa rýchlejšie, lacnejšie a efektívnejšie ako súdnou cestou.

Medzi roľníkmi môžeme vidieť snahu konflikty nevyostrováť a nepoctivých skôr ignorovať. Zásah tretích strán bol minimálny a dial sa výlučne inštitucionalizovaným spôsobom. Nespokojnosť a krivda bola najčastejšie vyjadrovaná klebetením či kritikou. Aj z mojich pozorovaní sa teda ukazujú byť reakcie na nespokojnosť a podvádzanie usmerňované inými, menej nákladnými, odstupňovanými a symbolickými

sankciami než spôsobom, akým to predpokladá model silnej reciprocity.

PROBLÉMY A ZVLÁŠTNOSTI EKONOMICKÝCH HIER
Medzi etnografickým popisom a výsledkami ekonomických hier vnímam zrejmy rozpor v podstatných mechanizmoch, aké sú uvádzané pre vysvetlenie spolupráce. V tejto časti sa pokúsim ukázať, že výsledky ekonomických hier môžu vychádzať zo závažných obmedzení ich dizajnu a tým viesť k ich mylnej interpretácii a budovaniu nevalidného modelu spolupráce. Dizajn ekonomických hier je totiž veľmi „čudný“, pretože participanti dostávajú peniaze zadarmo a majú sa o ne podeliť s cudzincom, o ktorom nič nevedia (Baumard a Sperber, 2010). Hráči navyše nemajú jasne určené nároky na pridelené peniaze (je to dar či poplatok za účasť?) a rozhodujú sa viac-menej na slepo. Musia si teda hru nejako interpretovať, čo sa môže zásadne líšiť od toho, ako si ju interpretuje experimentátor.

Na úlohu očakávaní v ekonomických hrách poukázala aj Lesorogol (2007), ktorá s pastiermi kmeňa Samburu v severnej Keni hrala kontextualizovanú a nekontextualizovanú hru na diktátora, pričom zistila značné odlišnosti v správaní hráčov medzi týmito hrami. V kontextualizovanej verzii bola hráčom daná do pozornosti miestna norma zdieľania mäsa ako vodítko pre interpretovanie hry. Hráči následne darovali sumu zodpovedajúcu tejto norme. Na druhej strane zistila väčšiu rôznorodosť i väčší podiel darovanej sumy v nekontextualizovanej hre. Čím viac sa teda hra podobá na normatívnu situáciu (zdieľanie potravy), tým skôr budú posudzovať správanie ostatných podľa nej a patrične sa aj rozhodnúť. Ak je však kontext hry nejasný, môže hráčov podnietiť k zväženiu viacerých noriem a tak je aj ich správanie rôznorodejšie.

Jedinci zo spoločností s vyššou trhovou integráciou tak môžu zastávať odlišné očakávania od hry a pripisovať spoluhráčom viac nárokov na pridelenú sumu, pretože sú zvyknutí investovať do neznámych ľudí, s ktorými si pravidelne vymieňajú tovary a služby (Baumard, Boyer a Sperber 2010). Na druhej strane môže byť väčšia ochota „západniarov“ trestať v ekonomických hrách spojená s vnímaním trestania ako bežného a užitočného, keďže majú väčšiu skúsenosť

so systémami trestania (polícia, pokuty, súdy); (Baumard 2011).

O nejasnosti ekonomických hier sa zmienil aj Gurven (in Henrich et al. 2004: 226), keď píše: „príspevok predstavuje neočakávané šťastie – veľkú sumu peňazí bez vynaloženia úsilia. Nie je jasné, či je použité nejaké praktické pravidlo alebo kultúrna norma usmerňujúca altruistické správanie na nenákladné činnosti v hre“. Ďalší antropológovia zaznamenali problémy s pochopením a interpretáciou hier. Mongolskí účastníci si v hre na ultimátum mysleli, že prijatím peňazí ukráti experimentátora, prípade si mysleli, že peniaze im nebudú vyplatené a to aj napriek explicitnému ubezpečeniu (Henrich et al. 2005). Hadza napríklad nevedeli pochopiť, prečo by sa pri hrách umožňujúcich trestanie mali časti peňazí zbaviť (ako poplatok za trest); (Marlowe, 2009).

Nejde tak ani o to, že by samotnú hru vôbec nechápali (kontrolu porozumenia experimentátor testuje) a nevedeli ju hrať (vedia pochopiť pravidlá a podľa nich systematicky hru hrať), ale že ju hrajú s ohľadom na rôzne normatívne očakávania toho, ako ju majú hrať. Takto neprejavujú nejaké autentické preferencie ale reagujú na určité očakávania, ako v tejto situácii reagovať.

Ďalšou dôležitou zvláštnosťou ekonomických hier je ich anonymita a jednorázovosť. Podobne zvláštne je aj jednorázové potrestanie, ktoré nemá obdobu v ich spleťtých sociálnych vzťahoch a nemožnosť či hrozba pomsty v hrách sa podstatne odchyľuje od ich skutočného života (Guala 2012). Zámerom zabezpečenia anonymity je predísť obavám o reputáciu, keďže prítomnosť pozorovateľov typicky zvyšuje prosociálne správanie. Anonymita v hre sa ale netýka hráča a experimentátora, ktorý potrebuje analyzovať ich rozhodnutia, čo si hráči zrejme uvedomujú.

Je napríklad otáznе, o koľko by sa boli ochotní hráči s podeliť, ak by vôbec nevedeli, že sú v experimentálnej situácii (čo v podstate nevie zabezpečiť ani „double blind“ dizajn, pretože hráči sú si vždy v takejto situácii vedomí, že hrajú nejakú hru s pravidlami experimentátora a tak obava o monitorovanie správania môže mať psychologický efekt na správanie). Ojedinelým je v tomto ohľade nedávny výskum s použitím hry na diktátora v prirodzenom teréne. V ňom bol nič netušiacim osobám na autobusových za-

stávkach v Las Vegas od experimentátora darovaný istý počet žetónov s tým, že sa ponáhla na letisko a nestihol ich minúť a že ak chcú, môžu sa so žetónmi podeliť s vedľa stojacim komplikom experimentátora (na zastávke bol vždy iba účastník a komplic); (Winking a Mizer 2013). Ukázalo sa, že nikto sa s komplicom nepodelil ani o jediný žetón. Podobne aj altruistické trestanie v hrách môže byť do veľkej miery výsledkom obmedzeného dizajnu, kedy nemajú ukrivdení či nespokojní hráči inú možnosť, ako vyjadriť svoju nespokojnosť, prípadne vnímajú trestanie ako správny spôsob hrania hry s cieľom uspokojiť experimentátora (Guala 2012). V bežnom živote by za nesúhlas s porušením normy neplatili žiadnu pokutu, ako to musia urobiť v hre.

Interpretáciu v zmysle stabilných sociálnych preferencií spochybňujú aj výskumy, ktoré umožňujú hráčom reagovať v širšom rozsahu ako len darovaním či nedarovaním alebo trestom (List, 2007). Ak totiž majú osoby (diktátori) v hre na diktátora možnosť protihráčovi peniaze aj zobrať a nielen darovať, ich správanie sa zásadne zmení a sú ochotní darovať výrazne menej, prípadne aj zobrať protihráčovi peniaze. Zásadné je teda aj samotné hodnotenie charakteru situácie hráčmi a nielen ich preferencie. Typická hra na diktátora (iba s možnosťou darovať peniaze), v ktorej je subjekt upovedomený experimentátorom o možnosti darovať časť príspevku, sú očakávania nasmerované na rozdelenie sa. Nie je totiž jasné, či prejavil sociálnu preferenciu alebo iba signalizoval zdanie o takejto preferencii, aby sa vyhol dojmu, že je sebecký. Rovnako aj v situácii, kedy si peniaze musia hráči najskôr zarobiť a až potom majú možnosť sa o ne podeliť (alebo nepodeliť či zobrať od protihráča) dochádza k systematickým zmenám v správaní a hráči začínajú rešpektovať vzájomné práva na zarobené peniaze a k žiadnemu darovaniu ani bratii nedochádza (List, 2007). Jednoduchým rozšírením možnosti správania sa v hre dochádza k zásadným zmenám očakávaní darujúceho a prijímajúceho a následným zmenám v správaní, čo by sme ale podľa predpokladu o sociálnych preferenciách nemali pozorovať.

Abstraktný a anonymný kontext, ktorý by mal odstrániť akékoľvek rušivé elementy a umožniť tak prejavíť autentické a spontánne sociálne preferencie tak paradoxne vnáša do celej situácie ešte viac nejasností a šumov a skutočné preferencie iba zahmlieva, pretože o čo

viac je situácia nejasnejšia, tým rôznorodejšími spôsobmi sa dá interpretovať a následne odlišne na ňu reagovať. Veľmi limitované možnosti správania sa a v štandardných ekonomických hrách sú teda nevhodným dizajnom na skúmanie a odhaľovanie „skutočných“ preferencií a modelovania spolupráce. Preto považujem štandardnú interpretáciu výsledkov v zmysle altruistických či sociálnych preferencií za pochybnú.

Určítym problémom je aj veľmi vágne narábanie s pojmom trest v modeli silnej reciprocity. Na jednej strane sa hovorí o nákladnosti trestania a z neho prameniaceho altruizmu, na druhej strane sa pri poukázaní na efektivitu nenákladných mechanizmov sankcionovania zrazu znížia kritéria na nákladnosť trestania a ako nákladné trestanie sa začne chápať takmer všetko – posmešky, ohováranie, mierna kritika, ignorácia či ostrakizmus. Ako by bolo jedno, či je v ekonomickej hre za nákladný trest považovaný jeden cent, jedno euro, sto euro apod. Aj vo svetle kritiky limitovaných možností reagovania v hre je spochybnená interpretácia výsledkov, podľa ktorých je potrestanie prejavom skutočnej preferencie, keďže jediná možnosť ako vyjadriť akúkoľvek nespokojnosť so správaním protihráča je jeho finančná penalizácia. Samotné finančné penalizovanie v ekonomických hrách nemá reálnu obdobu, resp. nemožno ho jednoducho „pretlmočiť“ do konkrétneho prejavu v prirodzenom prostredí. Nákladný trest by mal zohľadňovať skutočnosť, že významne ohrozuje alebo znižuje prežitie alebo blahobyt jedinca, tak ako sa bežne chápe v biológii, inak stráca skutočný zmysel. Ak sú z tohto hľadiska pre udržanie spolupráce efektívnejšie málo nákladné mechanizmy, treba túto skutočnosť reflektovať aj pri modelovaní spolupráce. To, že ich nekooperujúci jediniec pociťuje ako nákladné tresty je iba vedľajší dôsledok, pričom „trestajúca“ strana ziskava opustením či ignorovaním nekooperujúceho a začatím spolupráce s vhodnejším partnerom.

Námietky voči dizajnu a charakteristikám ekonomických hier naznačujú, že výsledky týchto hier môžu do veľkej miery predstavovať artefakt špecifických laboratórnych podmienok, ktoré sa len zriedkakedy vyskytujú v prirodzenom teréne. Zdanlivá jednoduchosť a abstraktnosť týchto hier sa tak stáva ich veľkou slabinou.

ZÁVER

Ukazuje sa, že etnografické štúdie spolupráce sú v rozpore s modelom silnej reciprocite založenom na výsledkoch ekonomických hier, ktoré predpokladajú kľúčovú úlohu altruistického trestania pre udržanie spolupráce. Viacerí antropológovia sa zhodujú, že altruistické nekoordinované sankcie nie sú spôsobom, akým sú normy v lovecko-zberačských spoločnostiach udržiavané (dokonca to uznávajú aj Heinrich & Chudek, 2012), čo do určitej miery ilustruje a podporuje aj môj výskum spolupráce medzi roľníkmi. Takéto trestanie je totiž pre jedincov veľmi riskantné a prináša často viac problémov pre komunitu, vrátane cyklu pomst, zhoršenia vzťahov a napätia v skupine, na čo sa v modely silnej reciprocite už nedáva dôraz. Aj z tohto dôvodu v teréne možno pozorovať predovšetkým menej nákladné symbolické sankcie založené na zosmiešňovaní, klebetení, kritike či ignorácii. Jedinci sú odkázaní sami hájiť svoje záujmy a altruistické zásahy tretích strán nezohrávajú podstatnú úlohu pre dodržiavanie noriem spolupráce.

Mohli by sme teda konštatovať, že jav nekoordinovaného altruistického trestania presadzovaný modelom silnej reciprocite je v prirodzenom prostredí (či už lovcov a zberačov alebo roľníkov) takmer neprítomný. To jednak podporuje tvrdenie, že spolupráca je udržiavaná inými mechanizmami a altruistické trestanie nie je vôbec nevyhnutné. Mohlo by sa ale na druhej strane tvrdiť, že práve v dôsledku toho sa ale niektoré spoločnosti nevyvinuli do komplexnejších ale udržiavajú sa pod hranicou niekoľko stoviek členov. Problém s týmto tvrdením vidím v tom, že komplexné spoločnosti sa nespoliehajú na udržanie stabilnej spolupráce medzi veľkým množstvom neznámych ľudí na ich ochote altruisticky trestať ale na inštitúciách (súdy, polícia, vojsko atď.), ktoré finančne alebo materiálne (prípadne aj inak, statusom apod.) kompenzujú vykonávateľov trestov a tých, čo monitorujú dodržiavanie pravidiel.

Aj malých spoločnostiach lovcov a zberačov nájdeme koordinované mechanizmy sankcionovania (utváranie dočasných koalícií či pri vážnejších priestupkoch hľadanie vzájomného konsenzu spoločenstva, ktorý legitimizuje sankcie), ktorými sa však snažia znižovať nákladnosť na ich realizáciu, ktorá je typicky symbolická, nenákladná a stupňovaná.

Za nedostatočnú považujem aj špekuláciu, podľa ktorej je jav altruistického trestania zriedkavý preto, lebo sa nenaskytlí príležitosť pre jeho uplatnenie, hoci ako inštitúcia je v spoločnosti prítomná a týmto odstrašujúcim spôsobom zabezpečuje spoluprácu (tzn. existuje inštitút takéhoto trestania a ľudia si ho uvedomujú, preto nepáchajú také priestupky z obavy o potrestanie). K tejto rétorike sa paradoxne prikláňajú autori, ktorí doteraz jednoznačne tvrdili, ako dobre zdokumentované a bežné je altruistické trestanie (Gächter, 2012; Gintis & Fehr, 2012). Príležitosti na prejavenie altruistického trestania je ale dostatok, pretože konflikty medzi jedincami sú početné a rôznorodé, ako som už ilustroval či už na príklade lovcov a zberačov ako aj medzi roľníkmi. Preto je zaujímavé, že sa k takejto možnosti jedinici iba zriedkakedy prikláňajú (to samozrejme neplatí o situácii, kedy sa poškodená strana bráni či háji svoje záujmy, ale tam nejde o altruistické trestanie) ale preferujú iné, menej nákladné a nekonfliktné postupy, ktoré sa ukazujú ako dostatočne efektívne. Ľuďom nejde primárne o túžbu trestať nekooperujúcich (kde hrozí odplata) ale o to, aby im bola ujma kompenzovaná alebo napravená. Navyše, aj prípadné náklady na trest (či už malé alebo veľké) nemusia priniesť jedincovi benefit okamžite a priamo ale aj oveľa neskôr a nepriamo (napr. v podobe dobrej reputácie, ktorá mu v konečnom dôsledku pomôže získať vhodnejších partnerov na spoluprácu), na čo model silnej reciprocite tiež nemyslí. Altruistické trestanie tak môže byť iba dočasne altruistické s potenciálnymi výhodami do budúcnosti. Toto je veľmi náročné sledovať v ekonomických hrách, ale aj v prirodzenom teréne (kde je navyše veľmi obtiažne presne určiť náklady a výhody nejakého správania z dlhodobého hľadiska).

Behaviorálni ekonómovia si navyše často zamieňajú altruistické trestanie s trestaním ako takým a konštatujú, ako napr. Bowles & Gintis (2002: 128), že „štúdie lovcov a zberačov naznačujú bežné používanie altruistického trestania“. Antropológovia ale nepopierajú existenciu trestania či sankcionovania ako takého ale spochybňujú to, že by altruistické a nekoordinované trestanie bolo kľúčové pre spoluprácu. Ukazuje sa tiež, že jedincov nevedie k spolupráci obava z trestu ale vyhliadka straty partnerov, ktorí by boli ochotní s nimi spolupracovať (Baumard, 2010). Nepoctivým správaním totiž jedinici strácajú dôveru ostatných, ktorí nebudú

riskovať spoluprácu či výmenu s takýmito jedincami. Opustenie či ignorovanie síce poškodzuje nepoctivých jedincov, ako však argumentuje Baumard (2010), nejedná sa o altruistické trestanie, pretože jeho funkciou nie je daného jedinca potrestať či udržať spoluprácu v skupine ale nájsť si lepšieho partnera, čo je v konečnom dôsledku výhodné. Spôsobená škoda previnilcovi je teda iba vedľajším dôsledkom motivácie interagovať s niekým spoľahlivejším a nemusí predstavovať žiadne náklady. Pre kľúčovú úlohu nekoordinovaného altruistického trestania tretími stranami pri spolupráci, ktorú predpokladá model silnej reciprocity nevidím podporu.

ZDROJE PODPORY

Tento článok vznikol za podpory výskumného projektu Visegrad/V4EaP Scholarship nr.51300235 z Višegradského fondu.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

Baumard, N. 2010. Has punishment played a role in the evolution of cooperation? A critical review. *Mind and Society*. 9: 171–92.

Baumard, N., Boyer, P. a Sperber, D. 2010. Evolution of fairness: cultural variability. *Science*, 329(5990): 388.

Baumard, N., Sperber, D. 2010. Weird people, yes, but also weird experiments. *Behavioral and Brain Sciences*. 33(2–3): 84–85.

Baumard, N. 2011. Punishment is not a group adaptation: Humans punish to restore fairness rather than to support group cooperation. *Mind and Society*. 10(1): 1–26.

Boehm, C. 1999. *Hierarchy in the forest: the evolution of egalitarian behavior*. Harvard University Press, Cambridge.

Boehm, C. 2012. Costs and benefits in hunter-gatherer punishment. *Behavioral and Brain Sciences*, 35(01): 19–20.

Bowles, S. a Gintis, H. 2002. Behavioural science: Homo reciprocans. *Nature* 415: 125–28.

Engel C. 2011. Dictator games: a meta study. *Experimental Economics*. 14(4): 583–610.

Fehr, E. a Gächter, S. (2002) Altruistic punishment in humans. *Nature* 415: 137–40.

Gächter, S. (2012). In the lab and in the field: Punishment is rare in equilibrium. *Behavioral and Brain Sciences*. 35(01): 26–27.

Gintis, H., Bowles, S., Boyd, R. a Fehr, E. 2003. Explaining altruistic behavior in humans. *Evolution and Human Behavior*. 24: 153–72.

Gintis, H. a Fehr, E. 2012. The social structure of cooperation and punishment. *Behavioral and Brain Sciences*. 35(01): 28–29.

Guala F. 2012. Reciprocity: Weak or strong? What punishment experiments do (and do not) demonstrate. *Behavioral and Brain Sciences*. 35: 1–15.

Gurven, M. 2004. To give and to give not: the behavioral ecology of human food transfers. *Behavioral and Brain Sciences*. 27(4): 543–559.

Henrich, J. et al, eds. 2004. *Foundations of human sociality: Economic experiments and ethnographic evidence from fifteen small-scale societies*. Oxford University Press.

Henrich, J. et al. 2005. “Economic man” in cross-cultural perspective: Behavioral experiments in 15 small-scale societies. *Behavioral and Brain Sciences*. 28(6): 795–855.

Henrich, J. a Chudek, M. (2012). Understanding the research program. *Behavioral and Brain Sciences*. 35(01): 29–30.

Evans-Pritchard, E. E. 1940. *The Nuer, a description of the modes of livelihood and political institutions of a Nilotic people*. The Clarendon: Oxford.

Henrich, J., Heine, S. J. a Norenzayan, A. 2010. The weirdest people in the world? *Behavioral and Brain Sciences*. 33: 61–83.

Chibnik, M. 2005. Experimental economics in anthropology: A critical assessment. *American Ethnologist*, 32(2): 198–209.

Kaplan, H., Gurven, M., Hill, K. a Hurtado, A. M. 2005. “The natural history of human food sharing and cooperation: a review and a new multi-individual approach to the negotiation of norms” in *Moral sentiments and material interests: The foundations of cooperation in economic life*. 75–113.

Lesorogol, C. K. 2007. Bringing norms in. *Current anthropology*, 48(6): 920–926.

List, J. 2007. On the interpretation of giving in dictator games. *Journal of Political Economy*, 115 (3): 482–493.

Marlowe, F. 2009. Hadza cooperation. *Human Nature*. 20(4): 417–430.

Radcliffe-Brown, A. R. 1922. *The Andaman islanders: a study in social anthropology*. The University press: Cambridge.

Tracer, D. 2003. Selfishness and fairness in economic and evolutionary perspective: An experimental economic study in Papua New Guinea. *Current Anthropology*. 44(3): 432–38.

Wiessner, P. 2002. Hunting, healing, and Hxaro exchange: A long term perspective on !Kung (Ju/'hoansi) large-game hunting. *Evolution and Human Behavior*. 23: 1–30.

Wiessner, P. 2005. Norm enforcement among the Ju/'hoansi bushmen: A case for strong reciprocity? *Human Nature* 16(2): 115–45.

Wiessner, P. 2009. Experimental games and games of life among the Ju/'hoan Bushmen. *Current Anthropology* 50(1): 133–38.

von Führer-Haimendorf, C. 1967. *Morals and merit: A study of values and social control in South-Asian societies*. Weidenfeld & Nicolson.

von Neumann, J. & Morgenstern, O. 1944. *Theory of Games and Economic Behavior*. Princeton University Press.

Winking, J., & Mizer, N. 2013. Natural-field dictator game shows no altruistic giving. *Evolution and Human Behavior*. 34: 288–293.

Woodburn, J. 1982. Egalitarian societies. *Man*. 17: 431–51.